

עבדאללה והיהודים

פרקי מכתב (יומן)

חיים ארלוזורוב

2 בפברואר 1933

ד"ר וייצמן היקר,

...מכאן לנושא אחר, שעליו אתה מצפה בודאי לביאורים ממני זה כבר. זוהי הידיעה הסנסציונית בדבר חכירת אדמות האמיר בעבר־הירדן. אם עדיין לא כתבתי לך בענין זה, הנוגע נגיעה ישרה למדיניות הגבוהה שלנו, הרי זה משום שהוא מגלה, לצערי, את מידת ההתפוררות הפנימית שהגיעה אליה הקואליציה הציונית שלנו. בטוח הייתי כי תחשבנו למטורפים על שהסכמנו להישאר, ולו ליום אחד בלבד, בהנהלה שבה עלולים להתרחש דברים ממין זה בלי שהאשמים בכך יבואו על ענשם.

לפני יותר משנה כתבתי לך על הצעדים השונים שנקטתי, כדי להכשיר את הקרקע לפעולות מעבר לנהר ולהביא תמורה באיירה הכללית השוררת שם זה שנים רבות... אחת ממטרותינו, ולא מן הפחותות בחשיבותן, היתה לקשור עם מנהיגי עבר־הירדן קשרים שיגנו עלינו מפני לחץ מצד עבר־הירדן בשטח הכטחון — אם נגיע שוב למצב חירום בארץ־ישראל. הקשרים שקשרנו ושאלנו מוסיפים לקשור — רובם עם ראשי השבטים החשובים, הפחות והשייכים של עבר־הירדן, שראינום במידה מסיימת שליטי המצב. בשעת שיחותינו אלה עמדה המיד לנגד עינינו שאלת רכישת קרקעות. המצוקה הכלכלית בעבר־הירדן תמורה היא ותושבי עבר־הירדן עדיין מצפים לפתיחת פעולות כלכליות מצד היהודים, אולם כיון שחוסר אמצעים כובל את ידינו ואין אנו יכולים ליטול עלינו שום התחייבות רצינית, אנו משחקים בדרך כלל משחק של דחיות ושהיות. אנו מוסיפים לטפח את הקשרים האישיים שבינינו, ובו בזמן אנו משתדלים לנצל את מצבם של בני־שיחננו, שמחמת המצוקה הם מעוניינים בסיוע מהיר ומוצלח של המשא־ומתן, כדי להגיע לתנאים פוליטיים ופסיכולוגיים נוחים ככל האפשר.

עם בעלי־האחריות הגדולים בעבר־הירדן נמר זה, כמוכן, גם האמיר עבדאללה עצמו. רוב קרקעותינו נמצאות בעמק־הירדן, בין גשר אלנבי

לבין נחל זרקה (הוא נחל יבוק). אומרים שיש לו שם 50,000—70,000 דונם. כברת־אדמה זו היתה קודם נחלת הכתר התורכי, ונמסרה לעבדאללה במתנה על ידי ממשלתו, בתנאי שהקרקע לא תימכר לצמיתות לזרים, אלא תהיה מעין „ואקף“ לטובת האמיר וצאצאיו. האמיר ניסה זה פעמים אחדות לשדל אנשי־הון פרטיים והביא רות מסחריות שישקיעו כספיהם באדמותיו אלה: משא־ומתן על תכניות שונות של שותפות התנהל בינו לבין חברות איטלקיות, מצריות וצרפתיות. ודאי ידוע לך, כי בשלב מסוים הוזכר בקשר לכך גם שמו של עבאס חילמי...

זמן קצר לאחר שהגיע מר סוקולוב לארץ הוזמנתי לישיבה בלתי־רשמית, שבה השתתפו מלבד מר סוקולוב ומלבדי, פרבשטיין וניומן, ושם נודע לי פתאום, כי זמן־מה כבר ניהלו פרבשטיין וניומן (מאחורי גבה של ההנהלה ומבלי שידעתי שמץ דבר על כך!) משא־ומתן באמצעות שני סוכנים, יהודי וערבי, בדבר חכירת אדמותיו של האמיר. הם סיירו את הקרקעות הללו בלויית מומחים יהודים, שנתבקשו לחוות את דעתם על טיב הקרקע, אחד המתוכים הערביים טרה לזמן אותם לפגישה עם האמיר עצמו. שבה ידובר על תנאי החכירה; המועד שנקבע לפגישה זו — 48 שעות לאחר הישיבה שבה נודע לי לראשונה על כל מהלך הענין! האדונים לא גילו לי בישיבה את שם סוכנם היהודי. השם נודע לי אחר־כך ממקורות אחרים; השירות הות התנהלו בלי שאחד משני האדונים יוכל לעמוד על דברי בני־שיחם הערביים והסוכנים היהודי והערבי ולהבין את מלוא משמעותם ואת אופי ההתחייבויות — דבר רב־חשיבות בשיחות כאלה — פשוט משום שאינם יודעים ערבית. בישיבה תיארו לפנינו את הענין כפעולה מסחרית גרידא, שאין לה כל שייכות לעניני פוליטיקה. בדרך זו ניסו לחפות על המזימה שזממו מאחורי גבה של ההנהלה. סיפרו לי, כי ניומן ופרבשטיין לא גילו שהם חברים בהנהלה, כי לדבריהם לא היה האמיר מוכן לנהל משא ומתן עם „גורמים פוליטיים“, סירבתי לדון בכל הפר-

אחדים, בסתימו לפי שעה בחתימה על אופציה לקרקעות האמיר לתקופה של ששה עד שנים עשר חודש. תמורת תשלום של 500 לירות. ההנהלה והקרן הקיימת לישראל שותפות הן לאופציה זו, על פי הסכם פנימי ביניהן. האופציה מקנה לנו את הזכות לבדוק את הקרקעות, ואם תמצאנה טובות בעינינו — להכיר אותן לשלוש תקופות רצופות של 33 שנה כל אחת. דמי החכירה מגיעים ל-2200 לירות לשנה; כן הובטח להוסיף חמישה אחוזים מן הרווחים שיביא ניצול הקרקעות. לא הוטלה שום הגבלה בדבר שימוש בעבודה עברית והעלאת מחישים יהודים על הקרקע. עד לנקודה זו — לא זה בלבד שהתכנית הצליחה לשביעת רצונם הגמורה של בעלי הקנוניה, אלא גם הביאה לתוצאות שחשיבותן הפוליטית לא היתה מוטלת בספק. יתר על כן, משנחתמה האופציה והיתה לעובדה מוגמרת, היה לנו ענין פוליטי רב בכך ששוב לא תחוסל, אבל סכנת החיסול נתגלתה למן הרגע שהדבר גודע ברבים, והעתונות נאחזה בו והפכה אותו לשיא הסנסציות של העונה.

עתונים ערביים, ובראשם „אל-ערב“ (שבו עון מפלגת האסתקלאל) התחילו לפרסם כל מיני שמועות, והירבו מיום ליום בגילוי פרטים על ההסכם ההוא. לא עבר זמן רב וגם „דואר היום“ לא יכול לשתוק עוד; הוא סיפר את כל הפרשה, בהסבירו לקוראיו (על פי השוואה מגבוה?) כי הישג היסטורי זה אין לזקפו בשום פנים לזכות המחלקה המדינית של ההנהלה, אלא אך לזכותם של שני ראשי המחלקות הכלכליות שביצעו את המשימה על בסיס כלכלי גרידא. ארגונים ערביים פוליטיים נטפלו לדבר, מברקים עפו לעבר הירדן, מירושלים לבגדד ומשם לרבתי-עמון וחזרה, משׁ לחות באו להתייצב לפני האמיר, המופתי ומוסר כאזם פחה וכן נציגות מטעם „קונגרס הנוער הערבי“ נסעו לרבתי-עמון. ציילנים במסגדים התחילו למרר בבכי ולשגר החלטות, והסערה בעתונות הערבית גברה והלכה מיום ליום. בשלב זה חזר הנציב העליון לארץ-ישראל, לאחר שעשה כמה שבועות בסודאן. ראיתיו זמן קצר אחרי שובו...

אם נחוץ הסבר לשינוי הכולט שבעמדת הנציב העליון לגבי הרחבת פעולותינו בעבר-הירדן — הרי יש לבקשו, לדעתי, בנסיבות המיוחדות של חכירה זו. ודאי לא שיער הנציב העליון כי רשלנותנו תגיע עד כדי התעלמות מן העובדה שדלת שאפשר לסגרה ברעש שוב

שה הזאת דיון בלתי-רשמי, ולמחרת נקבעה ישיבה של מליאת ההנהלה, בה מסר שוב מר פרבשטיין דין וחשבון על מהלך העניינים.

את עמדותי לגופו של דבר הסברתי בתזכיר שאשלח לך לחוד בעוד כמה ימים. חוץ מזה הרי מטרת כל העסק הזה היא שקופה כל כך, עד שאין כל צורך להאריך בפירושים. שני „הסותרים הנועזים“ נתכוונו, ועודם מתכוונים גם עתה, להוכיח לי ולשאר אנשי וייצמן וללא-ציונים, כיצד יש לנהל פעולה מדינית ולכבוש את עבר-הירדן; הם רוצים לעטר את ראשיהם בזריר דפנה, כי הם-הם הראשונים שהצליחו להתום על הסכם עם האמיר בכבודו ובעצמו, בדבר פעולת התישבות בעבר-הירדן. נראה, שגם ענין „דק“ כל כך מ„מדיניות החוץ“ שלנו כענין עבר-הירדן איננו מחוסן מפני ניצול למטרות של פוליטיקה קונגרסית. מכאן מסתברת גם עמדתו ההספנית של סוקולוב בכל הענין הזה; בחצי פה גינה את דרכם של שני חברי ההנהלה שפתחו במו"מ הזה, וביותר מחציו תמך בהם — מהוך תקנה לרווחים פוליטיים. הניתנת האדמה לעיבוד או לא; המאפשרים תנאי האקלים החישובות יחזר דית או לא, היתכן לגייס את הכספים לפיתוח האדמה או לא; האם זוהי התכנית הדחופה ביותר (במקרה שאפשר לגייס את הכספים) ויש להשקיע בה מאות אלפי לירות; האם לא יצא הפסדה של אכזבת האמיר, במקרה של כשלון התכנית, בשכרה של פרסומת בת-חלוף — כל אלה הם, כנראה, עניינים פחות-ערך, שלא כדאי לעיין בהם בכובד-ראש בשעה שעוסי קים במשא ומתן אמביציוזי כל כך.

מצבי לא היה, כמובן, נוח ביותר. לא רציתי להביא לביטול הפגישה עם האמיר 48 שעות לפני מועדה, שכן היו טוענים אחר כך, כי אני הוא שהכשלת משימה חשובה זו. לא רציתי כלל להתערב בדבר ולהיאשם אחר כך שחסמתי את הדרך לשחרור עבר-הירדן, כן לא הסכמתי להשתתף בהמשכת המו"מ, כפי שהוצע בישיבה; רציתי למנוע את הרושם שחישובי קנאה מפלג-תיים, כביכול, משמשים עילה כלשהי בדבר כל כך רציני, וכן לא רציתי לשתף את עצמי באחריות לפעולה זו, שאני חושבה לבלתי מחושבת והעלולה להסתיים בכשלון, על כן סירבתי להתחייב באיזו צורה רשמית שהיא למשאומתן הזה, ולא דרשתי אלא שימסרו להנהלה ידיעות מלאות ומפורטות על מהלך העניינים. לאחר שהשיחות עם האמיר נמשכו שבועות

הממשלה בנסיבות הללו להגדיר מחדש את מדיניותה הנוגעת לעבר-הירדן. התפתחות כזאת היתה מחזירה אותנו למצב גרוע יותר ממצבנו לפני פתיחת המר"מ עם עבדאללה.

20 בינואר, 1933

ממשרד הנציב העליון הודיעו לי בבוקר שבגלל ענינים דחופים אחרים לא יתקיים היום הראיון הרשמי, שתבעתי בדחישות בקשר למצב בעבר-הירדן, אבל הנציב העליון מבקש ממני לבוא לארוחת-ערב לא רשמית בבית-הממשלה, ושם נוכל לשוחח על הענין הדחוף.

פתחתי את דברי בהערה קצרה על שיחותינו במרץ השנה האחרונה בעניני עבר-הירדן... הזכרתי לה. מ. את הערתו על השינוי שחל מעט מעט ביחסו של משרד-המושבות לענין זה, המבוסס על מסקנתו שאין למנוע את היהודים מלהרחיב את פעילותם הכלכלית לעבר-הירדן... אנו מקוים כי נוכל לסמוך על עזרתה השלמה של הממשלה להמשכת הפעולה עד לסיומה המוצלח.

הנציב העליון השיב שהוא מודה כי הגיע למסקנה שהרחבת הפעולה הכלכלית של היהודים אל עבר-הירדן הוא תהליך שאין להימנע הימנה, אולם ראהו כדבר בעל התפתחות הדרגית שיש לנהוג בו זהיר, רות, והבין שאנו נפעל במתינות ומלמטה למעלה. החווה עם האמיר נראה בעיניו כדבר בעתו ואין בו, לדעתו, משום ישוּב־הדעת גם מנקודת-ראות ציונית. הלכיהרוח הפוליטיים בארץ-ישראל נשתנו בך-לילה במידה ניכרת. מלבד הרעש בעתונות פנו אליו פעמים רבות מחוגי הערבים המתונים, ההופים כיום עד מהרה קיצוניים בהשפעת המאורעות. אין הממשלה יכולה בשום פנים לקבל על עצמה את האחריות לבטחונם של מתישבים עבריים בעבר-הירדן. רוצה-הוא לדעת מה יקרה אם הממשלה תצהיר בפומבי כי אין ביכולתה לערוב לבטחונם של מפעל כזה?

עניתי שאין להתחסס בחרדה מוגזמת להתרגשות של הימים הראשונים שלאחר פרסום הגילויים הסני-סציוניים בעתונות. רעש העתונות ישקוט, כפי שיש לשער, וההשפעה הפוליטית עלולה לפעול במגמה הפוכה. דוקא משום שהאמיר הוא שגילה נכונות לחתימת חוזה כזה, עלולים אף הקיצוניים שבין הערבים להבין כי רק למדיניות של שיתוף-פעולה כלכלית עם היהודים יש סיכוי של הצלחה, והם עלולים לנטות למהלך-מחשבה פוליטי מתון יותר, אשר לשאלת הבטחון — אינו סבור כי מתפקיד הממשלה הוא להצהיר שאין בידה לערוב לבטחון המתישבים בכל

אין לפתחה ברעש. הוא ודאי לא תיאר לעצמו כי גשנה פתאום את מדיניותנו תכלית שינוי; תמיד סברנו וקיבלנו שעלינו להתחיל מן המסד ולגשש את דרכנו צעד-צעד באפלה, והנה פתאום פתחנו בפעולה שבה מעורב הוד מעלתו האמיר בכבודו ובעצמו, פעולה המסבכת אותנו ואותנו בכל מיני סיבוכים פוליטיים. לפני כמה ימים הודיע „פלסטין“, כי היהודים שילמו לאמיר סך 15,000 לירות וכי בכסף זה נקנו נשק וציוד בשביל מורדי עסיר, העושים מלחמה באיבן סעוד; וכך נעשו היהודים שותפים למרידה זו במלך הוואבים. במצב-דברים זה נעשו חששור תיהם של הנציב העליון ושל פקידים גבוהים אחרים הגיוניים מכפי שנראו במבט ראשון.

לפי שעה נסתיימה כל הפרשה בידיעה שעדין לא נתאשרת) שהנציג הבריטי ברבת-עמון ביקר רשמית אצל האמיר וכי עבדאללה פירסם הודעה המכוננת, כנראה, לפייס את חבריו הערבים החשדניים ואת הנציב העליון החששני. הא-מכיש בהודעתו כל אשמה, שחתם, כביכול, על הסכם-חכירה (בהעלימו את העובדה שבכיסו של מישהו שמורה אופציה חתומה), וכן הוא מצהיר כי „מכאן ואילך“ שוב לא תוצע האדמה לחכירה (בהעלימו את העובדה שההצעה כבר הוצעה ואף נתקבלה). לדעתי אין זה אלא תמרון טכסיסי ערמומי ביותר, שנולד במוחו של איש-מזרח, כדי לעצור את הנחשול הגדול והולך של ההתנגדות ולאפשר לאמיר לחכות עד יעבור זעם. אם נוכל לאחר זמן מה, כשוך הסערה בדעת-הקהל הערבית, לחזור לאופציה שלנו ולעשות בה משהו — דבר זה יהיה תלוי במידה רבה בכך, אם נצליח בינתיים להניע את הממשלה לגישה חיובית יותר לתכניותינו.

מובן, כי חובתו הברורה של כל מי שעוסק במדיניות ציונית היא — לנסות ולחזור ולנסות, ויהא לבו מר עליו על הטיפול הדילטנטי בכל הענין הזה ככל שיהיה. ברור לכל בר-בירב שלא נוכל להתקדם כלל בענין עבר-הירדן, אם ניתקל בהתנגדות מאוחדת מצד דעת-הקהל הערבי בית בארץ-ישראל מכאן ומצד הממשלה מכאן. יהא זה ממש שירוף-דעת להרגיו את הנציב העליון על ידי שנעורר קודם הזמן בעיה שעם כל חשיבותה אין לראותה כדחופה בתכלית הדחישות, ולעומת זה יהא זה כשלון קשה למדי-ניות הציונית אם ייכנע האמיר לבסוף ללחץ העתונות הערבית והקבוצות הקיצוניות (כך, על כל פנים, ייראה הדבר בעיני הקהל), ואם תיאלץ

הזכות או החובה, וגם אין בדעתו להשתמש בלחץ כזה. רק לאחר שתעלה השאלה של פתיחת ההתישבות בעבר-הירדן יתעוררו שיקולים צבאיים ושיקולי בטחון והממשלה לא תוכל להתעלם מהם אלא אם כן תהא משוכנעת שאין כאן הסתכנות יתירה. סיפורי לו (גם כן בסוד) שלפי הידיעות שבידינו לחץ הנציב הבריטי בעבר-הירדן על האמיר שיסוג. כן הודיעו רק אתמול העתונים על שיחה בין הקולונל קוקס והאמיר, שבת הודיע הלה לעבדאללה, כי הממשלה עומדת לבטל את תמיכתה באמיר. הנציב אמר כי לא ידע על כך, גם על הפרסום לא ידע. ברור שאין לסמוך כלל על פרסומים המבוססים על שמועות. עד כמה שידוע לו לא אמר קוקס לאמיר אלא זה, שלא יעשה שום צעד נוסף בלי הסכמתה של הממלה. אמרתי לו שלא היתה כל כוונה מצדנו לעשות איזה צעד נוסף, וודאי לא צעד מכריע, בלי ידיעת הממשלה והסכמתה, אלא שבימי המשא-ומתן על ההוזה היה הנציב העליון בתוך-לארץ, ולא חפצתי לפנות למישהו אחר מלבדו בענין זה. אילו היה כאן הייתי מביא לפני את הענין זמן רב קודם ואולי היינו מונעים בנקל כמה אי-הכנות. הענינים התקדמו במהירות רבה במשך ימי העדרו, אמר הנציב, ולדעתו טיפלו בהם שלא כהלכה. עדיין הוא מהזיק בדעתו כי הרחבת ההתישבות היהודית לעבר-הירדן עתידה וצריכה לבוא. וזהו אך שאלה של זמן והכשרה מתאימה של הקרקע. אמרתי שאני מבין לרווח, ובטוחני משום כך שענין עבר-הירדן שוב לא ירד עוד מעל סדר-יומנו, ותהא התפתחות הענינים בשבועות הקרובים כש אשר תהיה. דעת-הקהל תתרגל עד מהרה למחשבה שעבר-הירדן שייך לחוג ענינינו והשפעתנו. אבל מתי תהיה השעה כשרה, לדעת הנציב העליון להתחיל בפעולות כלכליות? הוא מסכים עמי, אמר, בדבר השינוי הפסיכולוגי הצפוי ובדבר התבונה שתחול בדעת-הקהל, אבל אין להשוב שאפשר להתחיל בכך עוד השנה, שהצטיינה ברגישות פוליטית יתירה. נדמה לי, למשל, כי התעמולה נגד רכישת קרקע חזקה הרבה יותר השנה מאשר בשנה שעברה. אמרתי, שאף על פי כן מוסיפים להציע לנו קרקעות בכל אזורי הארץ (נוסף על החשיבות המיוחדת הנודעת להצעות מעבר-הירדן לאור הפעולה בארץ-ישראל המערבית). משהעיר הנציב העליון כי מספר המציעים את הקרקעות למכירה אולי אינו עולה על מאה, עניתי כי מספר האנשים הגורמים להתרגשות הפוליטית אינו עולה על המישים.

חלק שהוא משטח המנדט, אבל ודאי אנו יודעים ומבינים כי האנשים ההולכים לעבר-הירדן מקבלים על עצמם תפקיד חלוצי. מצב הבטחון בעבר-הירדן אינו גרוע בשום פנים — אדרבא, הוא טוב יותר — משהיה בשעה שפתחנו בפעולת ההתישבות בגליל בימי המשטר התורכי. אף כאן שילמנו בדמנו בעד כל צעד שצעדנו בהתישבות היהודית — והתוקנו מעמד האנשים שילכו לעבר-הירדן ידעו שקיבלו על עצמם תפקיד-כיבוש...

...מצדי אני הייתי רוצה לדעת במה, לדעתו, יהיה המצב שונה כשיתחילו בהתישבות היהודית לאחר עשר או חמש-עשרה שנה? אין להימנע מתגרות בעתונות הערבית, ומנהיגים ערביים מסויימים ודאי ינסו ללחץ על הנציב העליון, מתי אם כן יגיע הזמן, לדעת ה. מ., שבו נוכל לפתוח בפעולה כלכלית לפי תפיסתו הוא?

הנציב העליון השיב, שאף הוא לא יוכל לקבוע תאריך מסוים, אבל לדעתו מן הראוי להתמסר יותר לפעולה בעבר הנזהר וזאת הוא חושב בשום פנים כי השיטות שהשתמשו בהן בעריכת החוזה עם האמיר נכונות הן, אמרתי שאיני תופס את ההבדל, ועל כך השיב כי העתיד יוכיח אם צדקתי אני או שטעה הוא.

14 בפברואר 1933

הנציב העליון נגע בהודעתו החדשה של האמיר עבדאללה שנתפרסמה בעתוני הבוקר והוסיף שלא ידע על כך קודם ואינו מבין כיצד יכול האמיר לפרסם הודעה כזאת, אף על פי שחתם על הזכות לחוזה החכירה. אמרתי שגם אני הופתעתי מן ההודעה. אני מנסה להסבירה כסכסכים למנוע ויכוח לא רצוי במועצה המחוקקת של עבר-הירדן העומדת להיפתח בימים אלה. לא תמיד אתה מוצא הסבר מתאים להודעות שמפרסם האמיר. הנציב אמר כי אמנם קשה לרדת לסוף דעתו.

הוספתי ואמרתי שקר-המדיניות הרצוי ביותר בעיני היה להניח את הכעיה שנתעוררה עם חתימת הזכות לחוזה-הכירה פתוח במידת האפשר, מוטב שהממשלה או כל צד אחר לא יעשו שום דבר העלול לסגור את הדרך להתקדמות נוספת בעתיד, לאחר שישון הרעש ואפשר יהיה לסקור את המצב מחדש, לאור העובדות האובייקטיביות. חבל שנתקבל רושם כאילו יחסה של הממשלה הוא שמשמש מעצור בדרך וכאילו היא שלתצה על האמיר להירתע.

הנציב העליון אמר שהוא מבטיחני בסוד כי מצדו לא היה כל לחץ על האמיר לבטל, כביכול, את